

Farkas Attila
A politikai filozófia: definíció és allegória

I.

Mi a politikafilozófia?¹ A kérdés megválaszolásához egy idézetből indulunk ki:

„Politikai filozófia” helyett akár „politikai elmélet”-ről is beszélhetnénk, hiszen ezt a kifejezést gyakran ugyanabban az értelemben használják, mint amire itt gondolunk. Azért választottuk mégis inkább a „filozófia” szót, hogy egyértelműen kifejezzük: érdeklődésünk a normatív gondolkodásra irányul. Az erkölcsfilozófia – vagy etika, ha így jobban tetszik – azt vizsgálja normatív módon, hogy általában miképp kell a különböző cselekvő szubjektumoknak – egyéneknek, sőt tulajdonképpen intézményeknek is – viselkedniük. Mivel foglalkozik hát akkor a politikafilozófia? Mindenekelőtt azzal, hogy meghatározza, miféle politikai intézményeknek kellene fennállniuk, legalábbis abban a kultúrában vagy társadalomban, amelyhez tartozunk. S ha elfogadjuk, hogy bizonyos fajta politikai intézmények fennállása kívánatos, ebből az következik, hogy amennyiben ilyen intézmények valóban fennállnak, úgy a cselekvő szubjektumoknak (hacsak nincs valami külön okuk az ellenkezőjére) nem szabad úgy viselkedniük, hogy ezzel aláássák őket. (Goodin–Pettit 1993: 1–2.)

Az idézett szövegrész a politikai filozófia vizsgálódási területét úgy igyekszik behatárolni, hogy azt normatív elméletnek minősíti. Hivatkozik arra, hogy a „politikai elmélet” (vagy „politikaelmélet”) kifejezést gyakran ezzel azonos értelemben használják. Azért is dönthet a „filozófia” szó mellett, mert a „politikaelmélet” szemantikája meglehetősen zavaros. A rá jellemző összetett jelentésmezőből kiemelném a talán legjellemzőbb használatokat. A politikaelméletet sokan azonosítják az elméleti politikatudománnyal. Ebben az esetben a politikaelméletnek az empirikus politikatudomány által feltárt ismeretanyag magasabb absztrakciós szinten történő magyarázatát kell elvégeznie. Ebben az összefüggésben mind az empirikus, mind az elmélet politikatudománynak szigorúan leírónak kell(ene) lennie, az értékelő kijelentéseknek, ajánlásoknak nem marad hely ebben a koncepcióban. Az értékmentes politikatudomány eszméje az értékmentes természettudomány módszereit kívánja követni, felbuzdulva annak egyedül állónak mondható sikerén. Ezzel kapcsolatban a politikaelméletnek újabb feladatai kerülnek meghatározásra, s így a „politikaelmélet” kifejezésnek újabb jelentései keletkeznek, amelyek az előzővel csak részleges kapcsolatban állnak. Ezek közül az egyik feladat a politikatudomány metodológiájának leírása, a másik pedig a politikatudományban és általában a politikai érvelésben használatos fogalmak jelentésének tisztázása.

Ezekkel az elképzelésekkel szemben, melyek pozitivisták alapokon épülnek fel, a normativitás hangsúlyozása tulajdonképpen visszatérést jelent a politikai filozófia klasszikus hagyományaihoz. De a posztpozitivisták normativitásnak nemcsak a filozófiában, hanem a politikatudományban is lényeges szerep jut: a politika tudományos magyarázatában ugyanis egyaránt érvényesülnek empirikus és értékelő elemek.

A szöveg vizsgálja az etika és a politikai filozófia viszonyát. Mindkettőt a normatív vizsgálati mód jellemzi. A különbség közöttük az, hogy az etika a (tágra értelmezett) szubjektumok viselkedését ítéli meg, míg a politikai filozófia azt kutatja, hogy milyen intézményeket kell létrehozni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az a kérdés, melyek/milyenek a

¹ A dolgozat kiinduló kérdése a néhai Bence György egy doktoriskolai kurzusának volt témája még 2004-ben, köszönet az inspirációért!

jó intézmények. Mármost mindkettővel, az etikával és a politikai filozófiával kapcsolatban is az lenne az igazán érdekes, hogy milyen kritériumok alapján döntsünk a személyek viselkedéséről és az intézményekről. Ilyen kritériumokról azonban – azon kívül, hogy a politikai intézményeknek ahhoz a társadalomhoz és kultúrához kell alkalmazkodniuk, amelyben élünk – nem történik említés.

Az idézet ezen, második bekezdése azt mondja, hogy a politikai filozófiának az intézményekkel kell foglalkoznia, ez arra engedne következtetni, hogy az emberek viselkedésének megítélése, vagy az emberek nevelésének problémája kívül esik a hatókörén. Ezek után meglepő, hogy az utolsó bekezdésben az fogalmazódik meg, hogy a politikai filozófia mégiscsak foglalkozik az emberek viselkedésével, mégpedig abból a – konzervatív – szempontból, hogy nem szabad veszélyeztetniük az elfogadott intézmények fennállását. Ebbe a hibába egyébként két módon eshetnek bele: Egyfelől úgy, hogy ennek nincsenek tudatában. Ebben az esetben fel kell őket világosítani cselekedeteik várható következményeiről. Másfelől tudatosan, ha valamilyen – nyilván nyomós – „külön okuk” van rá. De nem is biztos, hogy ebben a második esetben hibát követnének el, bár ezt igazából megítélni nem tudjuk, mivel nem állnak rendelkezésünkre a szükséges kritériumok.

Talán az etika és a politikai filozófia viszonyának nem megfelelő értékeléséből is származnak a gondok. Azzal szembesülünk, hogy „tulajdonképpen” a cselekvő intézmények is szubjektumok, cselekvésüknek megítélése így az etika dolga. Nem világos mármost, hogy milyen a viszony aközött a két kérdés között, hogy „hogyan viselkedik az intézmény?” és hogy „milyen a jó intézmény?”.

II.

A politikai filozófia és a politikatudomány elhatárolásával kapcsolatban visszaautalnék a fentebbi pozitivistá alapon nyugvó elképzelésre. Ez alapján a tudomány, a politikatudomány is, leíró, értékmentes, empirikus kijelentésekkel dolgozik. A politikai filozófia, mint általában a filozófia, viszont formális kijelentésekkel foglalkozik, amelyek igazsága kizárólag az azokat alkotó terminusok jelentésétől függ. Ezzel szemben az imént elemzett szövegrészlet a politikai filozófiát normatív elméletként definiálta. Az így felfogott politikai filozófia is állhatna szemben, vagy működhethetne együtt a továbbra is pozitivistá módon felfogott politikatudománnyal. Azonban a filozófia nemcsak önmagáról mutatja ki, hogy értékelő tevékenység nélkül nem boldogul, hanem a társadalomtudományokról, így a politikatudományról is. De természetesen a politikatudománynak ezután is megmarad empirikus jellege, csak tudatosul az értékekhez fűződő meghatározó viszonya.

Utalnék egy tágabb kontextusra is: A filozófia és a politikatudomány illetve általában a társadalomtudomány viszonya ma a filozófia egyik központi problémája. A filozófia – legalábbis a modern filozófia – története azt mutatja, hogy a filozófiára termékenyítően hatott az, hogy a korszak vezető tudományaival szembesült: a geometriával, a mechanikával, a biológiával. Ma a társadalomtudomány van soron. A politikai cselekvés értelmezésében a filozófia jól jár, ha figyelmet fordít a társadalomtudományok, sőt a társadalomtudományok határterületeinek kutatási eredményeire.

III.

A politikai gondolkodás történetének és a politikai filozófia történetének összefüggéseiről. A „politikai gondolkodás” jóval átfogóbb kategória, mint a politikai filozófia. Politikáról gondolkodni többféle tudomány- és tudásterület fogalmaival lehet. Lehet a jog, a gazdaságtudomány, a pszichológia stb. területéről kiindulva, és természetesen lehet „filozófiai igényvel” is. A politikai gondolkodás története szorosan kapcsolódik a konkrét társadalmi-politikai problémák megoldáskísérleteinek történetéhez. Sőt a politikai gondolkodás története

nemcsak a reflexiókat foglalja magában, hanem a konkrét politikai cselekvéshez elválaszthatatlanul kötődő gyakorlati gondolkodást is.

A politikai filozófia hat a politikai gondolkodásra, annak különböző összetevőire, és viszont. A hatások mechanizmusa és mértéke azonban igen különböző lehet. Két nyilvánvaló típus közismert: Egyik oldalról a politikai filozófia legkurrensebb elméletei közül több a legpraktikusabb politikai szituációkhoz kötődve született, másrészt a nagy politikai filozófiák elemei közül jó néhány teljes történeti korszakok politikai kultúráját határozta meg, áthatva az egész társadalmat intézményrendszereivel együtt a törvényhozástól a különböző szerkesztőségekig.

Még érdekesebb a politikai gondolkodás és politikai filozófia történeti összefüggéseit abból a nézőpontból megítélni, hogy a nagy társadalmi átalakulások: összeomlások, forradalmak, háborúk, újrakezdések milyen viszonyban álltak az elméleti jellegű gondolkodással. Itt ismét két relevánsnak mutatózó kérdést említenék: az egyik az ideológiák keletkezését és hatásait firtatja, a másik – részben ezzel összefüggésben – az iránt érdeklődik, hogy hogyan vezettek filozófián kívüli okok különböző filozófiai elméletek és elkötelezettségek uralkodóvá válásához, majd hitelvesztéséhez.

IV.

A politikai filozófia arról is nyilatkozni szokott, hogy mi a politika lényege. Valószínű, hogy ezt a kérdést nem kerülheti meg, ez szinte kötelező feladata. A politika természetének egyik lehetséges leírásához tekintsük a következő műalkotást:

Ismeretlen holland mester: *Politikai allegória* (1630–1640 körül, lavírozott tus, papír)

Az eltelt évszázadok megviselték az anyagot, de a szellemet nem, a lehetséges jelentés kiolvasható. Allegóriával van dolgunk, tehát a képi ábrázolás vonatkozásai viszonylag könnyen körülírhatóak. A kép középpontjában egy gondolataiba mélyedő férfialak látható kezében mérleggel, balra előtte ágyú, jobbra mögötte női alak, aki feltehetően éppen eszik, az egész jelenetre egy lakásban kerül sor. Meggyőződésem, hogy a kép alapján bizvást mondhatjuk, hogy a politika lényege a mérlegelés. A mérlegelés és az ehhez kapcsolódó számítás szeretteink és magunk megmaradása érdekében, mely folyamat során a dolgot őt magát nézzük csak. Előfordulhat, hogy a háború mellett kel döntenünk (erre utal az ágyú), s mint tudjuk, a háború a politika folytatása más eszközökkel. De milyen mérlegelésről és számításról van itt szó? A válaszhoz hívjuk segítségül Edmund Burke brit politikai filozófust, aki mintegy másfél évszázaddal a németalföldi mester munkájának megszületése után a francia forradalomról értekezik. Ennek során kifejti, hogy a politika tudománya nem *a priori* tanítás, nem politikai metafizika, hanem olyan tudás, amelyhez csak tapasztalatok útján juthatunk el, de nem elég a saját tapasztalatainkra hagyatkozni, hanem mindig figyelniünk kell elődeink felhalmozott tapasztalataira is, amelyet a hagyomány közvetít felénk. Meglehetősen óvatossággal kell politikai döntéseket hoznunk, mert azok hatásai, különösen távlati hatásai, nehezen prognosztizálhatóak, viszont végzetesek lehetnek. A politika döntés meghozatala jórészt az állam dolga, de legalábbis az állam mondja ki azt a jog nyelvén, azzal a céllal, hogy a lehető legtöbb polgár számára a lehető legnagyobb jót eredményezze emberileg belátható ideig:

A kormányzat alatt élő emberek jogai azok az előnyök, amelyek gyakran a különféle jó dolgok kiegyensúlyozásából fakadnak; olykor a jó és a rossz, olykor pedig a rossz és a rossz közötti kompromisszumból. A politikai racionalitás a számolás elvére épül; igazi erkölcsi értékek összeadására, kivonására, szorzására és osztására – nem metafizikai vagy matematikai, hanem etikai alapon. (Burke 1990: 150.)

Sokaknak nem tetszett és többen ma sem rajonganak azért, hogy a politikában nemcsak néha, hanem talán a kelleténél többször is a rossz és a nagyon rossz között kell választani. Burke sorait szenvedélyes vitapartnere, a radikális kortárs Thomas Paine így interpretálja:

Mindennek az a jelentése, jó emberek, hogy *a kormányzatot semmiféle elv nem kormányozza; hogy csinálhat jó rosszat vagy rossz jót, ahogy tetszik neki. Röviden: a kormányzat önkényes hatalom.* (Paine 1995: 90.)

Pain hite szerint a kormányzatot kormányzó szent elv az emberi jogok elve, amely alapján minden nemzedék szabadon dönthet az őt illető ügyekben, beleértve a kormányzat formáját és tartalmát is. Burke viszont az emberi jogokat konstrukcióknak tartja, amelyek talán metafizikailag igazak, de erkölcsi és politikai szempontból biztos, hogy hamisak. A probléma abból származik, hogy „Az emberi jogok amolyan *középuton* helyezkednek el; képtelenség definiálni őket.” (Burke uo.) Rendkívül figyelemre méltó, hogy a felvilágosult szerző az érvelés e szakaszában – a korszakban már többek szerint meghaladott – reneszánsz retorikához tér vissza. Ez a retorika Arisztotelész etikai tanításában gyökerezik, amely szerint az erkölcsi erények közéértéket képviselnek két véglet között, de olyan közepet, amely egzakt matematikai módon nem megadható és ilyen értelemben nem definiálható. (*Nikomakhoszi etika*, Második könyv) Ez azt is jelenti, hogy mindig lehetséges velük kapcsolatban a pro és kontra érvelés. Alkalmazzuk ezt az etikai formulát az emberi jogokra, s az egyszerűség kedvéért válasszuk a szólásszabadságot mint alapvető kommunikációs jogot. A polgár emberi méltóságából származó és azt kiteljesítő szólásszabadságának helyes mértéke valahol félúton van az ő méltósága és a másik polgár méltóságának kiterjedés között. De hogy

pontosan hol, azt nem lehet egyszer s mindenkorra pontosan megállapítani, a vitának mindig helye lehet, s csak a hosszú társadalmi gyakorlat eredményezhet valamilyen, a többség által elfogadott részleges és átmeneti megegyezést.

Irodalom

Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika* (ford.: Szabó Miklós)

Burke, Edmund (1990): *Töprengések a francia forradalomról*, Atlantisz Medvetánc, Budapest.

Goodin, Robert E.–Pettit, Philip (1993): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell, London.

Paine, Thomas (1995): *Az ember jogai*, Osiris Kiadó – Readers International, Budapest.